

Η ΖΗΤΗΣΗ, ΜΑΛΛΟΝ, ΠΑΡΑ Η ΠΡΟΣΦΟΡΑ ΠΡΟΣΔΙΟΡΙΖΕΙ ΤΗ ΦΥΣΙΟΓΝΩΜΙΑ ΤΩΝ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ

Κώστας Σοφούλης

Περίληψη

Η κριτική που ασκείται στην πανεπιστημιακή παιδεία στην Ελλάδα, αποδίδει κατά κανόνα τις κακές επιδόσεις της σε αντίστοιχα στοιχεία "κακής" συμπεριφοράς των τριών βασικών ενδογενών παραγόντων της: της κεντρικής διοίκησης (Κράτος), της ακαδημαϊκής κοινότητας (διδασκτικό & ερευνητικό προσωπικό) και του φοιτητικού σώματος. Και οι τρεις αυτοί παράγοντες αφορούν την πλευρά της προσφοράς υπηρεσιών τριτοβάθμιας εκπαίδευσης. Τα χαρακτηριστικά, όμως, του οποιουδήποτε προϊόντος (ή υπηρεσίας) διαμορφώνονται με την αλληλεπενέργεια της προσφοράς και ζήτησης. Επομένως, η κριτική για την ποιότητα των παρεχομένων υπηρεσιών στη συγκεκριμένη περίπτωση, θα είναι ατελής, όσο περιορίζεται στη μία πλευρά του συστήματος και δεν ερευνήσει και την άλλη.

Στην εισήγηση απαριθμούνται και ορίζονται οι παράγοντες που προσδιορίζουν, κατά κύριο λόγο, τη ζήτηση υπηρεσιών τριτοβάθμιας εκπαίδευσης και φωτίζεται η συστηματική σύγχυση που κάνει η τρέχουσα κριτική ανάμεσα στις "ανάγκες" και την "ενεργή ζήτηση" τέτοιων υπηρεσιών. Διατυπώνεται, στη συνέχεια, η θέση ότι για την τρέχουσα κρίση της πανεπιστημιακής παιδείας "ευθύνεται", τουλάχιστον εξ ίσου, η πλευρά της ζήτησης, σε αντίθεση προς την κοινή αντίληψη για την αποκλειστικότητα των ευθυνών των συντελεστών της προσφοράς, και σκιαγραφούνται οι παράγοντες που από την πλευρά της ζήτησης μπορεί να ερμηνεύσουν σε σημαντικό βαθμό τις μειονεξίες των ελληνικών Α.Ε.Ι. Η εισήγηση καταλήγει στη διατύπωση ενός πλαισίου εμπειρικής έρευνας που μπορεί να συγκεκριμενοποιήσει τη μερική αξιολόγηση του συστήματος τριτοβάθμιας εκπαίδευσης πάνω στη βάση μιας συστηματικής ανάλυσης των παραγόντων που προσδιορίζουν τη λειτουργία του από την πλευρά της ζήτησης.

1.0 Το Πρόβλημα

Κατά συχνά, μάλλον, διαστήματα και με διάφορες αφορμές, ξεσπούν στον Τύπο, ημερήσιο και περιοδικό, κύματα κριτικής, γενικής ή ειδικής, για τα ελληνικά Α.Ε.Ι. Οι επικρίσεις, κατά κανόνα, αναφέρονται στην χρόνια κρίση της Ανώτατης Παιδείας. Μια μάλλον βιαστική, και, κατά συνέπεια όχι πλήρης, βιβλιογραφική διερεύνηση δεν μου αποκάλυψε πρόσφατες επιστημονικές

εργασίες, σχετικές με την αποτελεσματικότητα και την ποιότητα των σπουδών στα ελληνικά πανεπιστήμια. Επομένως, αξιόπιστο επεξεργασμένο υλικό που να μας δια φωτίζει πάνω στην ουσία και στα συγκεκριμένα χαρακτηριστικά του προβλήματος, καθώς και στις ειδικές του εκφάνσεις, δεν μπορούμε να ισχυριστούμε ότι υπάρχει. Μολαταύτα, η αξία της αρθρογραφίας στον Τύπο, ιδίως από ακαδημαϊκούς, που κατά τεκμήριο βιώνουν τὰ προβλήματα του χώρου τους, δεν είναι μικρή. Το ελάχιστο που μπορεί να μας προσφέρει είναι να αποκαλύψει τις εντυπώσεις που το πρόβλημα προκαλεί στους κατ'εξοχήν αρμόδιους να έχουν άποψη επί του θέματος. Στέκομαι, εν προκειμένω, ειδικά στο γεγονός, ότι είναι αξιοσημείωτη η σύμπτωση αυτών των εντυπώσεων στο ότι αποδίδουν το φαινόμενο της χαμηλής αποτελεσματικότητας των πανεπιστημιακών σπουδών σχεδόν αποκλειστικά σε πράξεις ή παραλείψεις που βαρύνουν εσωτερικούς συντελεστές του ευρύτερου συστήματος, που καλύπτει αυτό που εννοούμε με τον όρο "ανώτατη παιδεία". Από τους εξωγενείς παράγοντες, ο μόνος που φαίνεται να δέχεται βολές, ως συνυπεύθυνος για το "κατάντημα" είναι τα "κόμματα".

Διερωτώμαι αν η εικόνα αυτή είναι αντικειμενική και πλήρης.

Το "σύστημα", όπως, κατά κανόνα, περιγράφεται, ή εξυπνοείται, αποτελείται από τα εξής κύρια συστατικά μέρη: Σε πρώτο επίπεδο βρίσκουμε (α) το "πανεπιστήμιο" και (β) το "υπουργείο". Σε ένα δεύτερο επίπεδο προβάλλουν οι παράγοντες που υποτίθεται ότι συναπαρτίζουν τα δύο συστατικά μέρη του συστήματος. Έτσι, πίσω από το "πανεπιστήμιο" υπάρχουν (α1) οι φοιτητές, (α2) το ΔΕΠ, (α3) το ΕΔΠ, (α4) το διοικητικό προσωπικό κ.ο.κ. Πίσω από το "υπουργείο" βρίσκονται (β1) η κυβέρνηση, (β2) η διοικητική γραφειοκρατία, (β3) το Ελεγκτικό Συνέδριο (ή το οποιοδήποτε άλλο ελεγκτικό όργανο του δημόσιου λογιστικού), κ.ο.κ. Ασφαλώς, μπορεί κανείς να συνεχίσει αυτή την δενδρική ανάλυση σε παρακάτω επίπεδο, αλλά δεν έχει τόσο μεγάλο νόημα και αξία για τις ανάγκες της συγκεκριμένης ανάλυσης που επιχειρούμε εδώ.

Τα "κόμματα", που γενικά αντιπροσωπεύουν τις κάθε είδους πολιτικές δυνάμεις, θεωρούνται ως εξωγενείς παράγοντες, που "κακώς" επεμβαίνουν στο εσωτερικό του συστήματος, παρενοχλώντας το, και το εξωθούν σε ενέργειες, συμπεριφορές και στάσεις, που δεν συμβιβάζονται, ούτε με την εσωτερική δεοντολογία του, ούτε με τους σκοπούς, τα πρότυπα και τα σταθερότυπα (standards) που του αρμόζουν, ούτε και με τα δύο.

Το αξιοσημείωτο στην εικόνα αυτή της κατανομής ευθυνών για την αναποτελεσματική λειτουργία των Α.Ε.Ι. είναι, ότι το σύνολο τους, με εξαίρεση τα "κόμματα", αποδίδεται σε παράγοντες που προσδιορίζουν αποκλειστικά την παραγωγή και διανομή υπηρεσιών ανωτάτης εκπαίδευσης (ΥΑΕ). Για την πλευρά της ζήτησης, δεν φαίνονται να υπάρχουν "ευθύνες". Σύμφωνα, όμως, με το γνωστό ευφυολόγημα του Marshall, το τελικό αποτέλεσμα που δίνει μια αγορά δεν προσδιορίζεται ούτε από την προσφορά, μήτε από την ζήτηση, αλλά από την συνδυασμένη δράση και των δύο, ακριβώς όπως είναι ανόητο να ψάχνουμε σε ποιά από τις δύο λάμες του ψαλιδιού οφείλεται το κόψιμο. Ότι περιγράφεται, λοιπόν, από τους επικριτές της ανώτατης παιδείας μας αποτελεί απλώς περιγραφή του τελικού αποτελέσματος που προέρχεται από την συνδυασμένη επένεργεια των δυο παραγόντων της

ομώνυμης αγοράς. Δεν παρουσιάζεται, όμως, κανένα πειστικό επιχείρημα που να υποστηρίζει την άποψη, ότι η προσφορά είναι εκείνη που αδυνατεί να ικανοποιήσει μια "σωστή" ζήτηση, και ότι, επομένως, στους παράγοντες που αυτή προσδιορίζει οφείλουμε να ρίξουμε αποκλειστικά το ανάθεμα. Ακόμη και αν δεχτούμε ότι ο απόλυτος κρατικός έλεγχος της πανεπιστημιακής παιδείας συνιστά ένα καθαρό μονοπώλιο, που αυτό καθαυτό μπορεί να εξηγήσει την υποεξυπηρέτηση των "καταναλωτών" του, και πάλι η θέση αυτή θα παραμείνει στην κατάσταση θεωρητικού αφορισμού, αν δεν στηριχθεί σε ανάλυση της συγκεκριμένης μονοπωλιακής υψής της προσφοράς, αυτού του αναμφισβήτητα πολύ ιδιότυπου μονοπωλίου των κρατικών Α.Ε.Ι.

Στην εισήγηση αυτή, θα επιχειρήσουμε μια δικαιότερη κατανομή του αναθέματος, χωρίς, βέβαια, αυτό να σημαίνει ότι πολλές από τις παρατηρήσεις άλλων, που αποτελούν ήδη συμβατική αλήθεια, δεν είναι σωστές, ή ακόμη και διεισδυτικές για την πληρέστερη κατανόηση του προβλήματος στο πραγματικό του βάθος.

2.0. Εννοιες και Ορισμοί

Από τον τίτλο ήδη της εισήγησης φαίνεται καθαρά ότι αντιμετωπίζω την ανώτατη εκπαίδευση ως κλάδο παραγωγής, industry, κατά την καθιερωμένη διεθνή ορολογία. Δεν τον δέχομαι όμως χωρίς κάποιες ειδικές διακρίσεις. Μια από τις κύριες διαφορές, για παράδειγμα, αυτού του κλάδου από τους υπόλοιπους κλάδους της οικονομίας είναι το γεγονός ότι προκαλεί διχογνωμία για το τί θα πρέπει να θεωρήσουμε ως εισροές του και τί εκροές. Το σχετικό ερώτημα είναι έντονα ιδεολογικά φορτισμένο και, γιαυτό, δύσκολα μπορεί να οδηγηθούμε σε γενική και αναμφισβήτητη απάντηση. Προσωπικά, όμως, δεν θεωρώ τόσο ουσιώδες να δοθεί καν απάντηση σε αυτό το ερώτημα, για την ανάλυση που θα επιχειρήσω εδώ, αφού όλες οι πλευρές συμφωνούν σε ένα σημείο: ότι τουλάχιστο μεταξύ των εκροών του πρέπει να συμπεριλάβουμε τους "πτυχιούχους" των πανεπιστημίων. Μου αρκεί η παραδοχή αυτή, και γι'αυτό μπορούμε ακίνδυνα να παρακάμψουμε το γενικότερο πρόβλημα του ορισμού και της συστηματοποίησης των εννοιών αυτών.

Υπάρχει, μολαταύτα, ένα συγκεκριμένο πρόβλημα ορισμού που σχετίζεται άμεσα με την ειδικότερη άποψη από την οποία θεωρούμε το θέμα στην εισήγηση αυτή. Πρόκειται για το πρόβλημα ομογενοποίησης των χαρακτηριστικών που θα δεχτούμε ότι ορίζουν την ουσιαστική έννοια του όρου "πτυχιούχος". Η νομιναλιστική, και κατά τούτο απλούστερη άποψη θα ήταν να ορίσουμε τον πτυχιούχο σύμφωνα με το τυπικό κριτήριο της απόκτησης πανεπιστημιακού πτυχίου ύστερα από τις κατά νόμο προβλεπόμενες σπουδές και εξετάσεις. Η συζήτηση, όμως, στην οποία εντάσσεται και η παρούσα εισήγηση, δεν αναφέρεται στην έλλειψη ικανοποιητικού αριθμού πτυχιούχων, αλλά στην επάρκεια της κατάρτισής τους, δηλαδή σε ποιτικά χαρακτηριστικά τους. Επομένως, σχετικός με το θέμα μας είναι ένας ποιοτικός ορισμός της έννοιας του πτυχιούχου. Μας ενδιαφέρει λοιπόν ο "καλός πτυχιούχος" και όχι ο οποιοσδήποτε πτυχιούχος. Αλλωστε, η όλη κριτική

για το εκπαιδευτικό μας σύστημα δεν είναι, ακριβώς, ότι δεν βγάζει "καλούς πτυχιούχους";

Το κεντρικό ερώτημα της εισήγησης αυτής είναι ακόμη πιο απαιτητικό, για ένα ξεκαθάρισμα των εννοιών και των όρων που εμπλέκονται στη γενικότερη συζήτηση. Διερωτώμαι, συγκεκριμένα, αν υπάρχει επαρκής ζήτηση "καλών πτυχιούχων", για να μπορέσω να διακρίνω κατά πόσο η προσφορά υπολείπεται. Γιατί, μόνο αν, πράγματι, η προσφορά υπολείπεται της ζήτησης, έχουμε δικαίωμα να ισχυριστούμε έγκυρα ότι την ευθύνη φέρουν προεχόντως τα πανεπιστήμια και οι συμπράττοντες παράγοντες που αναφέραμε ήδη. Έτσι οδηγούμαστε σε μιαν άλλη περιοχή ασαφών εννοιών, που χρειάζεται να τις ορίσουμε με μεγαλύτερη ακρίβεια: Τί ακριβώς εννοούμε όταν μιλάμε για "ζήτηση" στον τομέα της ανώτατης παιδείας;

Κατ' αρχήν, οφείλουμε να ομολογήσουμε, ότι αντικειμενικά υπάρχουν πολλές όψεις του ίδιου όρου, αλλά και αρκετή ασάφεια σε ό,τι αφορά την χρήση του στις καθημερινές συζητήσεις. Να δούμε, λοιπόν, τις όψεις και να προσδιορίσουμε ποιά από αυτές και γιατί μας ενδιαφέρει εδώ.

Στις περισσότερες εμπειρικές μελέτες που αφορούν τα οικονομικά της ανώτατης παιδείας, η έννοια της "ζήτησης" περιορίζεται κατά κανόνα στη ζήτηση που εκδηλώνουν οι υποψήφιοι φοιτητές για θέσεις εισαγωγής στο πανεπιστήμιο (Radner 1975). Η ζήτηση πτυχιούχων από το χώρο της παραγωγής αγαθών και υπηρεσιών εντάσσεται συνήθως στο πεδίο της αγοράς "ανθρώπινου κεφαλαίου" (OECD 1973). Στην ουσία όμως, η σχέση ανάμεσα στις δύο αυτές "ζητήσεις" μπορεί να θεωρηθεί και ως σχέση πρωτογενούς και παραγώγου ζητήσεως. Έτσι, η ζήτηση "ανθρώπινου κεφαλαίου", δηλαδή (καλών) πτυχιούχων μπορεί κάλλιστα να θεωρηθεί ως πρωτογενής ζήτηση, σε σχέση με τη ζήτηση θέσεων εισαγωγής στα πανεπιστήμια από τους υποψήφιους φοιτητές, που είναι παράγωγος της πρώτης.

Αναμφισβήτητα η ταξινόμηση αυτή μπορεί να δυσαρεστήσει όσους δείχνουν στην ανώτατη εκπαίδευση το ευρύτερο περιεχόμενο της γενικότερης καλλιέργειας, δηλαδή, της παιδείας. Πρόθεσή μου εδώ κάθε άλλο παρά είναι να αρνηθώ την σκοπιμότητα και αξία μιας τέτοιας συνολικότερης θεώρησης της φυσιολογίας των ανώτερων σπουδών. Είμαι υποχρεωμένος όμως να απομονώσω μια ομάδα χαρακτηριστικών ποιοτήτων του πανεπιστημιακού προϊόντος, επειδή αυτή σχετίζεται αμεσότερα με το πρόβλημα που διερευνώ στην εισήγηση μου αυτή. Αλλωστε, τίποτα δεν εμποδίζει την εφαρμογή των ίδιων ακριβώς αναλυτικών ιδεών και στη διερεύνηση των συνθηκών προσφοράς και ζήτησης για τα υπόλοιπα ποιοτικά χαρακτηριστικά του προϊόντος, εκείνα, δηλαδή, που συμπληρώνουν την εικόνα προσθέτοντας σε αυτή και τις ιδιότητες της "παιδείας". Η θεωρία και πρακτική των "ηδονικών τιμαριθμών" (hedonic price indices) μας δίνει την δυνατότητα να διερευνήσουμε, αν θέλουμε, τη ζήτηση των χαρακτηριστικών γενικής παιδείας και καλλιέργειας, ξεχωριστά από τα στενότερα "παραγωγικά" εφόδια του πανεπιστημιακού πτυχιούχου (Griliches 1971).

Προτείνω, λοιπόν, την εξής χρήση των όρων για τις ανάγκες της παρούσας εισήγησης: Με τον όρο "ζήτηση υπηρεσιών ανώτατης εκπαίδευσης" (ΥΑΕ) να εννοούμε τη ζήτηση ικανών πτυχιούχων που εκδηλώνει η αγορά εργασίας, ενώ η ζήτηση θέσεων εισαγωγής στα πανεπιστήμια (ΘΕΠ) να

δηλώνεται με τον όρο "ενδιάμεση ζήτηση υπηρεσιών ανώτατης παιδείας". Η διάκριση αυτή υποδηλώνει, προφανώς, ότι θεωρούμε ότι ο βασικός λόγος για τον οποίο ο φοιτητής κατευθύνεται στο πανεπιστήμιο είναι επειδή πιστεύει ότι θα αποκτήσει εκεί τα εφόδια που θα τον εισάγουν αποτελεσματικά στην αγορά εργασίας. Νομίζω, ότι μια τέτοια υπόθεση είναι αρκετά ρεαλιστική, και αφήνει παράλληλα περιθώριο για να υποθέσουμε ότι ο φοιτητής ελαύνεται και απο άλλα κίνητρα όταν επιδιώκει την εισαγωγή του στο πανεπιστήμιο, όπως είναι η επιζήτηση κοινωνικού κύρους, η γενικότερη καλλιέργειά του κ.ο.κ. Έτσι λύνουμε ικανοποιητικά το πρόβλημα ορισμού σε ό,τι αφορά το "προϊόν", το αντικείμενο της ζήτησης.

Αξιζει αμέσως να παρατηρήσουμε, ότι το "αντικείμενο" της ζήτησης νοείται εξ αρχής ως συλλογική έννοια, έννοια που απαρτίζεται από μια συλλογή χαρακτηριστικών. Με την έννοια, δηλαδή, που χρησιμοποιείται εδώ ο όρος "πτυχιούχος" παρίσταται ως μια μονάδα που χαρακτηρίζεται από τη "συλλογή" των προσόντων που διαθέτει.

Μένει να δούμε, τώρα, τα προβλήματα προσδιορισμού της έννοιας της ζήτησης, και, κυρίως, να περιγράψουμε τη μέθοδο με την οποία μπορούμε να την μετρήσουμε, σε σχέση με τον συγκεκριμένο ορισμό του προϊόντος που θέσαμε παραπάνω. Προφανώς αναφερόμαστε στην ενεργή ζήτηση, που εξ ορισμού σημαίνει ότι εκδηλώνεται με συγκεκριμένη "πρόταση" και, στη συνέχεια, "πληρωμή" ορισμένης τιμής. Είναι σαφές, επομένως, ότι πρέπει να αναφερθούμε στην αγορά εργασίας και στις συγκεκριμένες τιμές που αυτή πληρώνει για διάφορα προφίλ πτυχιούχων. Δεν μας αφορούν, εδώ, οι υποτιθέμενες ανάγκες, είτε τις αγοράς εργασίας, είτε της εθνικής οικονομίας, είτε, γενικότερα ακόμη, της ελληνικής κοινωνίας, που προσδιορίζονται μέσα σε πλαίσια δεοντολογικής συζήτησης για το τί όφειλε να συμβαίνει.

Υποθέτουμε, τώρα, ότι η ελληνική αγορά επιστημονικού προσωπικού, δηλαδή πτυχιούχων Α.Ε.Ι., δεν διακρίνει με κανένος είδους εξωοικονομική αντίληψη την εθνικότητα του Α.Ε.Ι. από το οποίο προέρχεται ο υποψήφιος για εργασία, ούτε κάνει άλλες διακρίσεις ανάμεσα στα ελληνικά Α.Ε.Ι., παρεκτός και έχει ταυτίσει συγκεκριμένες ποιότητες, σχετικές με την επαγγελματική επάρκεια του πτυχιούχου, με το πανεπιστήμιο προέλευσής του. Δεχόμαστε, ακόμη, ότι οι χαρακτηριστικές ποιότητες που ο εργοδότης ξέρει και ενδιαφέρεται να διακρίνει στον υποψήφιο για εργασία είναι συγκεκριμένες και, επιπλέον, μπορούν να διακριθούν σε δύο ομάδες: τις τυπικές και τις ουσιαστικές. Τυπικές ιδιότητες ονομάζουμε την κτήση του πτυχίου, την επιστημονική ειδικότητα στην οποία αυτό αναφέρεται και όχι οποιαδήποτε άλλα "προσόντα" που δεν σχετίζονται πειστικά με την αποδειγμένη δυνατότητα υψηλής επαγγελματικής επίδοσης. Ουσιαστικές είναι οι ιδιότητες που συνήθως ονομάζουμε "ουσιαστικά προσόντα", δηλαδή οι επιστημονικές γνώσεις και επαγγελματικές δεξιότητες, που αποδειγμένα έχει ο κάθε συγκεκριμένος πτυχιούχος και που επηρεάζουν την επίδοσή του στην παραγωγή.

Η (Τελική) Ζήτηση Υπηρεσιών Ανώτατης Εκπαίδευσης

Το επόμενο βήμα στην ανάλυσή μας είναι να προσδιορίσουμε τα εμπειρικά δεδομένα από τα οποία μπορούμε να αντλήσουμε ποσοτικές πληροφορίες για τις συνθήκες ζήτησης ΥΑΕ. Δεν μας αρκεί να μετρήσουμε τη ζήτηση αριθμού πτυχιούχων, έστω και κατά ειδικότητα, επειδή υποθέσαμε ότι δεν υπάρχει ομοιογένεια στη μεταβλητή αυτή. Υπάρχουν πολλών κατηγοριών πτυχιούχοι, όπου η κάθε κατηγορία απαρτίζεται από διαφορετικό συνδυασμό ουσιαστικών ιδιοτήτων. Πώς μπορούμε να διαπιστώσουμε πώς διακρίνει η αγορά εργασίας και πώς καθορίζει τα ποσοστά συμμετοχής των επιθυμητών ιδιοτήτων; Και, στη συνέχεια, πώς μπορούμε να διαπιστώσουμε, την ξεχωριστή αξιολόγηση που η αγορά κάνει για καθεμιά από τις ουσιαστικές αυτές ιδιότητες για να καταλήξει στη διαμόρφωση της ενεργής ζήτησής της για κάθε συγκεκριμένο συνδυασμό;

Θεωρητικά, η απάντηση στο πρώτο ερώτημα μοιάζει να είναι σχετικά εύκολη: Μπορούμε να μελετήσουμε τα μισθολόγια των επιχειρήσεων και τις αναζητήσεις προσωπικού από τον Τύπο και να ταξινομήσουμε αντιστοιχίες "προσόντων" και αμοιβών. Όμως, η άμεση αυτή μέθοδος μας επιφυλάσσει μια επικίνδυνη παγίδα, αφού πολλά "προσόντα" έχουν διπλή όψη: Μια τυπική και μια ουσιαστική. Για παράδειγμα, αν κάποιος εργοδότης ζητεί "μηχανικό με μακροχρόνια πείρα", αυτή η πείρα μπορεί να σημαίνει απλώς μακρά παραμονή σε κάποια "θέση" όπου απλώς τεκμαίρεται ότι αποκτάται θετική και γόνιμη εμπειρία, ή μπορεί να σημαίνει πραγματικά αποκτημένη πείρα που προσθέτει στην παραγωγικότητα του μηχανικού πραγματικό πλεονέκτημα. Ακόμη πιο χαρακτηριστικό θα ήταν το πρόβλημα, αν στα προσόντα που ζητούσε ο εργοδότης περιλαμβανόταν ένας συγκεκριμένος συνδυασμός μαθημάτων που ο υποψήφιος έχει πάρει στη διάρκεια των σπουδών του, ή ακόμη και υψηλή βαθμολογία στο πτυχίο του. Και στα δύο το ποιοτικό μέτρο θα μπορούσε να ποικίλλει απελπιστικά από πανεπιστήμιο σε πανεπιστήμιο και από υποψήφιο σε υποψήφιο.

Γίνεται φανερό, ότι χρειαζόμαστε μεθόδους διασταύρωσης και φίλτρα ουσιαστικής αξιολόγησης των ζητούμενων ιδιοτήτων για να βεβαιωθούμε ότι πρόκειται για ουσιαστικές και όχι τυπικές. Γιατί στην ανάλυσή μας η διάκριση αυτή είναι κρίσιμη, όπως ελπίζω να γίνει κατανοητό στη συνέχεια.

Προσαρμόζοντας στο συγκεκριμένο μας πρόβλημα τη γνωστή συνταγή του Griliches (op.cit. σελ.5) χρειάζεται να κάνουμε τα εξής διαδοχικά βήματα για να στήσουμε τη σχετική μεθοδολογία μας:

(α) Να επισημάνουμε και να ορίσουμε με ικανοποιητική ακρίβεια τα χαρακτηριστικά (ιδιότητες) που σχετίζονται με τη διαμόρφωση της συνολικής τιμής στην οποία εκδηλώνεται η ενεργή ζήτηση για ΥΑΠ.

(β) Να προσδιορίσουμε τη μορφή της συγκεκριμένης σχέσης που συνδέει τη διαμόρφωση της τιμής των ΥΑΕ με κάθε μία από τις σχετικές ιδιότητες, και,

(γ) Να προσδιορίσουμε τη μέθοδο υπολογισμού των διαφορικών μεταβολών στη διαμόρφωση της συνολικής τιμής των ΥΑΠ που οφείλονται στις κλιμακώσεις των σχετικών ιδιοτήτων.

Από τα τρία αυτά διαδοχικά βήματα, εκείνο που έχει τις μεγαλύτερες δυσκολίες, όσο κι αν φαίνεται περίεργο, είναι το πρώτο. Γιατί εκεί είναι που πρέπει να γίνει η διάκριση ανάμεσα στην τυπική και στην ουσιαστική έννοια των ιδιοτήτων, όπου εμφανίζεται ένας τέτοιος δυαδισμός. Τα υπόλοιπα δύο βήματα έχουν τις δυσκολίες που οι γνωστές πια μέθοδοι υπολογισμού των ηδονικών αριθμοδεικτών παρουσιάζουν και που εν πάση περιπτώσει δεν είναι ούτε ιδιόρρυθμες για το δικό μας πρόβλημα, μήτε ανυπέβλητες. Θα σταθούμε, λοιπόν, για λίγο σε αυτό το πρώτο βήμα.

Το βήμα αυτό πρέπει να το κάνουμε σε δύο στάδια. Στο πρώτο θα πρέπει να καταγράψουμε τα ονόματα των σχετικών ιδιοτήτων. Στη συνέχεια πρέπει να κατασκευάσουμε το ή τα κριτήρια διάκρισής τους σε τυπικά και ουσιαστικά, και κυρίως της διάκρισης των δύο αυτών απόψεων για κάθε ξεχωριστή ιδιότητα, όπου εμφανίζεται δυαδική. Ετσι στο δεύτερο στάδιο θα ξεχωρίσουμε τις τυπικές από τις ουσιαστικές ιδιότητες. Το δύσκολο και σημαντικό μέρος της διαδικασίας αυτής, προφανώς είναι η επιλογή, διατύπωση και χρήση του κριτηρίου.

Η καταγραφή της ονοματολογίας των επιθυμητών ιδιοτήτων μπορεί να γίνει σχετικά εύκολα, με μια προσεκτική κωδικοποίηση των κριτηρίων αξιολόγησης που βρίσκουμε στις κάθε είδους προκηρύξεις για πρόσληψη πτυχιούχων και στους κανονισμούς υπηρεσιακής αξιολόγησης προσωπικού. Η διάκρισή τους όμως σε ουσιαστικά ή τυπικά κριτήρια μπορεί να γίνει μόνο με μια λεπτομερή ανάλυση της πραγματικής διαδικασίας με την οποία εφαρμόζονται τα κριτήρια αυτά. Ένα δεύτερο φίλτρο που μπορούμε να χρησιμοποιήσουμε, για τον ίδιο σκοπό, είναι να δούμε αν μέσα σε αυτού του είδους τους κανονισμούς και τις προκηρύξεις γίνεται διάκριση των πανεπιστημίων προέλευσης του εργαζόμενου και ειδικότερα, με ποιο διαφορισμό αμοιβής εκδηλώνεται ενεργώς η τυχόν προτίμηση. Η διερεύνηση αυτή, προφανώς θα στηριχθεί σε μια αξιολόγηση των ιδρυμάτων, ώστε η προτίμηση να αντικατοπτρίζει στην πραγματικότητα πρόκριση τεκμηρίου ποιότητας ΥΕΑ. Τέλος, σημαντικές πληροφορίες για το ίδιο θέμα μπορούμε να πάρουμε από την προσεκτική ανάλυση των κανονισμών υπηρεσιακής εξέλιξης και των κανονισμών εργασίας των επιχειρήσεων.

Με αυτές τις πληροφορίες, υποστηρίζω, μπορούμε να κατασκευάσουμε έναν ηδονικό αριθμοδείκτη της εξέλιξης των τιμών των ΥΑΠ που είναι απαραίτητος για οποιαδήποτε προσπάθεια μελέτης των συνθηκών προσφοράς και ζήτησης των ποιοτικών χαρακτηριστικών του αθροιστικού αυτού προϊόντος.

Μερικές Προφανείς Υποθέσεις Εργασίας

Η διαδικασία που προτείνεται, αποβλέπει κυρίως σε έναν σκοπό : Να προσδιορίσουμε κατά πόσο η αγορά εκτιμά ακριβώς τις ουσιαστικές ή τις τυπικές ιδιότητες των πτυχιούχων Α.Ε.Ι. Αν αποδειχτεί ότι συμβαίνει το πρώτο, τότε πράγματι πρέπει να επιτιμήσουμε πρώτα τα ελληνικά Α.Ε.Ι., ως παραγωγούς ΥΑΕ για τον υπο-εφοδιασμό της εσωτερικής αγοράς επιστημονικής εργασίας. Αν, όμως, συμβαίνει το δεύτερο, τότε την προσοχή

μας πρέπει κυρίως να τραβήξει η βελτίωση των συνθηκών ζήτησης, ως κύριου χώρου βελτιωτικών παρεμβάσεων στο κύκλωμα ανώτατης εκπαίδευσης - παραγωγής. Σε όρους καθημερινής συζήτησης το ερώτημα που μπαίνει, δηλαδή, είναι: Τα πανεπιστήμιά μας "παράγουν" αυτό που πράγματι ζητιέται, ή κάτι χειρότερο; Και αν παρήγαν κάτι καλύτερο, ποιός θα το "αγόραζε" και σε ποιά τιμή;

Αναμφισβήτητα μόνο μια συστηματική εμπειρική έρευνα μπορεί να μας δώσει την πλήρη και λεπτομερή απάντηση στο ερώτημα αυτό. Αξίζει, όμως, να καταγράψουμε, έστω κι αν είναι πολύ νωρίς ακόμη, μια σειρά από υποθέσεις εργασίας, που δείχνουν ότι έχουν μεγάλη πιθανότητα να αποδειχτούν αληθείς.

Κατά πρώτο, οφείλω να δηλώσω ότι το ενδιαφέρον μου για την προσέγγιση αυτή του θέματος ξεκίνησε από την έντονη πεποίθησή μου, ότι πράγματι η ελληνική αγορά εργασίας υπερτιμά τα τυπικά προσόντα των Α.Ε.Ι., σε βάρος των ουσιαστικών. Το αποτέλεσμα είναι ότι δίνει το αντίστοιχο σήμα πρὸς ὅλους τους εμπλεκόμενους φορείς να προσαρμοστούν σε αυτού του είδους την απαίτηση του "πελάτη". Την πεποίθησή μου αυτή σχημάτισα πάνω στη βάση ορισμένων πολύ ισχυρών, κατά την άποψή μου, ενδείξεων. Σε αυτές τις ενδείξεις θα αναφερθώ τώρα.

Η πρώτη και σημαντικότερη ένδειξη προκύπτει μέσα από την μελέτη του μισθολογίου και των κανονισμών υπηρεσιακής εξέλιξης προσωπικού των υπηρεσιών του Δημοσίου και των αυτόνομων φορέων του δημόσιου τομέα. Κοινό χαρακτηριστικό και των δύο είναι το υπερβολικό βάρος που δίνουν στο χρόνο υπηρεσίας και στα (ποιοτικά ανέλεγκτα) τυπικά προσόντα, για τον προσδιορισμό της αμοιβής και της υπηρεσιακής εξέλιξης του επιστημονικού δυναμικού τους. Παράλληλα, οι κανονισμοί εργασίας, οργάνωσης και λειτουργίας των υπηρεσιών του Δημοσίου, αποφεύγουν κατά κανόνα τις ουσιαστικές περιγραφές των απαιτήσεων και καθηκόντων για τις θέσεις εργασίας. Περιορίζονται σε τυπικούς προσδιορισμούς που συνδέονται άμεσα με τα αντίστοιχα τυπικά προσόντα των κανονισμών υπηρεσιακής εξέλιξης.

Μια δεύτερη σημαντική ένδειξη προέρχεται από τον σχετικώς ταχύ ρυθμό με τον οποίο προσαρμόζονται στη λογική και στην πρακτική του δημόσιου τομέα, οι διατάξεις των συλλογικών συμβάσεων σε μεγάλους τομείς του ιδιωτικού τομέα, που σχετίζονται με το μισθολόγιο και την υπηρεσιακή εξέλιξη του προσωπικού τους. Η μεγάλη εξάρτηση σημαντικών κλάδων της ιδιωτικής παραγωγής αγαθών και υπηρεσιών από τις συναλλαγές τους με το Δημόσιο, σε συνδυασμό με τις συνεχείς και εκτεταμένες διοικητικές παρεμβάσεις στην αγορά, έχει απαμβλύνει πολλά από τα χαρακτηριστικά της ανταγωνιστικής φύσης του ιδιωτικού τομέα, γεγονός που μοιραίως επηρέασε την πολιτική διοίκησης προσωπικού ακόμη και στις ιδιωτικές επιχειρήσεις. Η εμπλοκή των επιχειρήσεων σε ατέρμονες γραφειοκρατικές διαδικασίες της κρατικής μηχανής, σε φθοριτιστικές σχέσεις, σε διοικητικές παρεμβάσεις, επιδοτήσεις, επιχορηγήσεις κλπ. απαιτεί προσωπικό με ανάλογα "προσόντα" για να διεκπεραιώσει την εργασία. Παράλληλα, η έλλειψη ποιοτικής αντίληψης, τόσο στην προμήθεια, όσο και στην παροχή αγαθών και υπηρεσιών από μέρους του Δημοσίου δημιουργεί αντίστοιχο περιβάλλον μέσα στο οποίο αναπτύσσεται και η ιδιωτική παραγωγή, στο μέτρο τουλάχιστον που αφορά τις συναλλαγές της με το κράτος, και που είδαμε ότι είναι σημαντικό. Η

επιδράσεις αυτές στην πολιτική προσωπικού είναι φυσικές, αφού στην πράξη, κάθε επιχείρηση αποκτά και αναπαράγει το προσωπικό που έχει τις ικανότητες να διεκπεραιώνει την συγκεκριμένη εργασία που απαιτούν οι περιστάσεις και όχι την ιδανική που απαιτεί κάποια αφηρημένη δεοντολογία.

Τρίτη ένδειξη αποτελεί ασφαλώς η γενικευμένη τάση για κρατικομονοπωλιακή οργάνωση των επιστημονικών επαγγελματιών. Κύριοι συντελεστές που ωθούν προς αυτή την κατεύθυνση είναι η επιμελητηριακή οργάνωση και η χρήση της επετηρίδας ως προκαθορισμένης μεθόδου προσδιορισμού της προτεραιότητας των προσλήψεων. Η τακτική της επετηρίδας επεκτείνεται συγκαλυμένα ακόμη και σε τομείς που εξ ορισμού θα έπρεπε να είναι "αξιοκρατικοί", όπως είναι λ.χ. ο Κανονισμός Αναθέσεως Μελετών του Προγράμματος Δημοσίων Επενδύσεων.

Τέλος, μια εξ ίσου ισχυρή ένδειξη αποτελεί ο σημαντικός, όπως φαίνεται, βαθμός ετεροαπασχόλησης πτυχιούχων, στο μέτρο που δεν οφείλεται στην πίεση της ανεργίας. Η απασχόληση σε θέσεις που δεν σχετίζεται με το αντικείμενο των σπουδών, ασφαλώς δείχνει ότι η αγορά εργασίας αδιαφορεί για τα προσόντα που απόκτησε ο εργαζόμενος στο πανεπιστήμιο. Και πάλι η ετεροαπασχόληση είναι πολύ εκτεταμένη ιδίως στο δημόσιο τομέα.

Η γραφειοκρατικοποίηση του δημόσιου τομέα έχει παίξει καταλυτικό ρόλο στη διαμόρφωση στρεβλής ζήτησης ποιοτικών χαρακτηριστικών ΥΑΕ, πολύ περισσότερο αν λάβουμε υπόψη το τεράστιο μέγεθός του ως προς την άμεση και έμμεση απασχόληση πτυχιούχων Α.Ε.Ι. Δυστυχώς, αξιόπιστες στατιστικές για τα φαινόμενα αυτά δεν υπάρχουν, αλλά οι ποιοτικές ενδείξεις είναι κραυγαλέες και επαρκείς να στηρίξουν έναν τέτοιο ισχυρισμό.

Στο σημείο αυτό αξίζει, επίσης, να υπομνηστεί και μια δοκιμή που ο ερευνητής θα μπορούσε να κάνει για να διαπιστώσει με αρκετή κατηγορηματικότητα το κατά πόσο πράγματι η αγορά υπόκειται στην πίεση της ζήτησης (demand pull), ή τελεί υπό τη μονοπωλιακή κηδεμονία της προσφοράς. Όπως είναι γνωστό, όταν επικρατούν για μακρά χρονικά διαστήματα συνθήκες υποεξυπηρέτησης της ζήτησης, αναπτύσσεται κατά κανόνα ένας παραπληρωματικός τομέας με την μορφή μαύρης αγοράς. Υπάρχει, λοιπόν, τέτοια μαύρη αγορά ΥΑΕ στην Ελλάδα και αν υπάρχει, σε τί διαφέρει από την νόμιμη αγορά; Είναι ένα τεστ που είμαι βέβαιος ότι θα μας δώσει πολύ χρήσιμες παραπέρα ενδείξεις για τον αληθινό χαρακτήρα της ζήτησης ΥΑΕ στη χώρα μας.

Νομίζω, ότι όλες αυτές οι ενδείξεις επαρκούν για να δικαιολογήσουν μια συστηματική έρευνα πάνω στο φαινόμενο, με κεντρική υπόθεση εργασίας διατυπωμένη ως εξής: "Οι προτιμήσεις της ελληνικής αγοράς επιστημονικής εργασίας εκδηλώνονται με μορφή ενεργής ζήτησης για τυπικές μάλλον παρά ουσιαστικές ιδιότητες του αθροιστικού προϊόντος που ονομάσαμε ΥΑΕ. Τα ελληνικά Α.Ε.Ι. προσαρμόζονται στις ποιότητες αυτής της ενεργής ζήτησης και προσφέρουν αντίστοιχης ποιότητας υπηρεσίες."

Η Χαμηλή Ανταγωνιστικότητα της Ελληνικής Αγοράς Επιστημονικής Εργασίας

Η επιβεβαίωση μιας υπόθεσης εργασίας σαν την παραπάνω, μπορεί να προκαλέσει σοβαρές συγχύσεις αν δεν τοποθετηθεί σε ένα ευρύτερο ερμηνευτικό πεδίο. Γιαυτό χρειάζονται μερικές προκαταβολικές παρατηρήσεις.

Πρώτον, πρέπει να διευκρινιστεί ότι, αν αποδειχτεί πως τα ελληνικά Α.Ε.Ι. προσαρμόζουν την ποιότητα των υπηρεσιών που προσφέρουν στις προτιμήσεις της ζήτησης, δεν σημαίνει καθόλου ότι δεν μπορούν να παράγουν εξ ίσου αποτελεσματικά άλλης ποιότητας ΥΑΕ, αν οι συνθήκες της ζήτησης το απαιτήσουν. Υπάρχουν αρκετά στοιχεία που πείθουν ότι το δυναμικό των πανεπιστημίων μας, μπορεί να καταφέρει πολύ περισσότερα από ό,τι του επιτρέπουν οι τρέχουσες συνθήκες.

Δεύτερο, δεν θα σημαίνει ότι το σύνολο των μονάδων ΥΕΑ που παράγεται στα ελληνικά Α.Ε.Ι. ανήκει στη μέση ποιότητα που προσδιορίζεται από τις συνθήκες ζήτησης. Προφανώς παράγονται και ανώτερης ποιότητας μονάδες και ενδιαφέρον είναι να μάθουμε ποιού συγκεκριμένοι τομείς της αγοράς τις απορροφούν, η, ακόμη, και ποιό μέρος από αυτές απορροφά το εξωτερικό με την μορφή στράγγισης ταλέντων και εγκεφάλων. Γνωρίζοντας, μάλιστα, την καριέρα πολλών από τους πτυχιούχους αυτής της κατηγορίας μπορούμε να εκτιμήσουμε και την ανταγωνιστικότητα της εγχώριας αγοράς επιστημονικής εργασίας, σε σχέση με τον ευρύτερο διεθνή χώρο όπου αναπτύσσεται η ζήτηση τέτοιων υπηρεσιών.

Τρίτο, η διαπίστωση της πρωτοκαθεδρίας της ζήτησης στον προσδιορισμό των συνθηκών ισορροπίας στην αγορά ΥΑΕ δεν αντιφάσκει με κανένα τρόπο στο αναμφισβήτητο γεγονός ότι το σύστημα της ανώτατης εκπαίδευσής μας είναι μονοπωλιακά, και μάλιστα κρατικομονοπωλιακά, οργανωμένο. Μπορεί να συμβαίνουν και τα δύο: Κάτω από δεδομένες συνθήκες, μπορεί να υπάρχει κάποιο μονοπώλιο που δημιουργεί μεγάλα περιθώρια "υπερκερδών" για τον εαυτό του και ταυτόχρονα να διαιωνίζεται μια ζήτηση για υποβαθμισμένης ποιότητας ΥΑΕ που παροτρύνει το μονοπώλιο σε ποιοτική στασιμότητα. Θα ήταν, μάλιστα, πολύ ενδιαφέρον, στα πλαίσια μιας συστηματικής έρευνας, σαν αυτή που υπαινίσσομαι εδώ, να προσδιορίσουμε σε τί ακριβώς συνίστανται τα "υπερκερδή" του κρατικομονοπωλιακού συγκροτήματος της ανώτατης παιδείας μας, ποιού, και με ποιό τρόπο τα καρπώνονται!

Κλείνοντας, θέλω να υπενθυμίσω αυτό που ανέφερα και εισαγωγικώς. Τα όσα συνοπτικά διατύπωσα στην κατ'ανάγκη σύντομη αυτή εισήγηση, αποσκοπούν στο να θέσουν μια άλλη άποψη του προβλήματος της Ανώτατης Παιδείας μας. Μια άποψη που χρειάζεται οπωσδήποτε να ερευνηθεί πριν πει κανείς τον τελευταίο λόγο για το "τί πρέπει να γίνει". Δεν υποστηρίζω ότι οι ισχυρισμοί μου είναι αποδεδειγμένοι. Προτείνω, απλώς, μια συστηματική έρευνα και μελέτη προς την κατεύθυνση αυτή.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Radner Roy, [1975] et. al., *Demand and Supply in U.S. Higher Education*, McGraw-Hill, New York, 1975.
- OECD, [1973] *Indicators of Performance of Educational Systems*, OECD, Paris, 1973.
- Griliches, Z. [1971] (ed.), *Price Indexes and Quality Change : Studies in New Methods of Measurement*, Harvard University Press, Cambridge Mass. 1971.